

Kulturhistorisk karakterisering och bedömning

Sandviks kyrka

*Sandviks socken i Gislaveds kommun
Jönköpings län, Växjö stift*

JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
Byggnadsvårdsrapport 2006:41

Mattias Sörensen

Kulturhistorisk karakterisering och bedömning

Sandviks kyrka

*Sandviks socken i Gislaveds kommun
Jönköpings län, Växjö stift*

Rapport, foto: Mattias Sörensen. Grafisk design: Anders Gutehall.

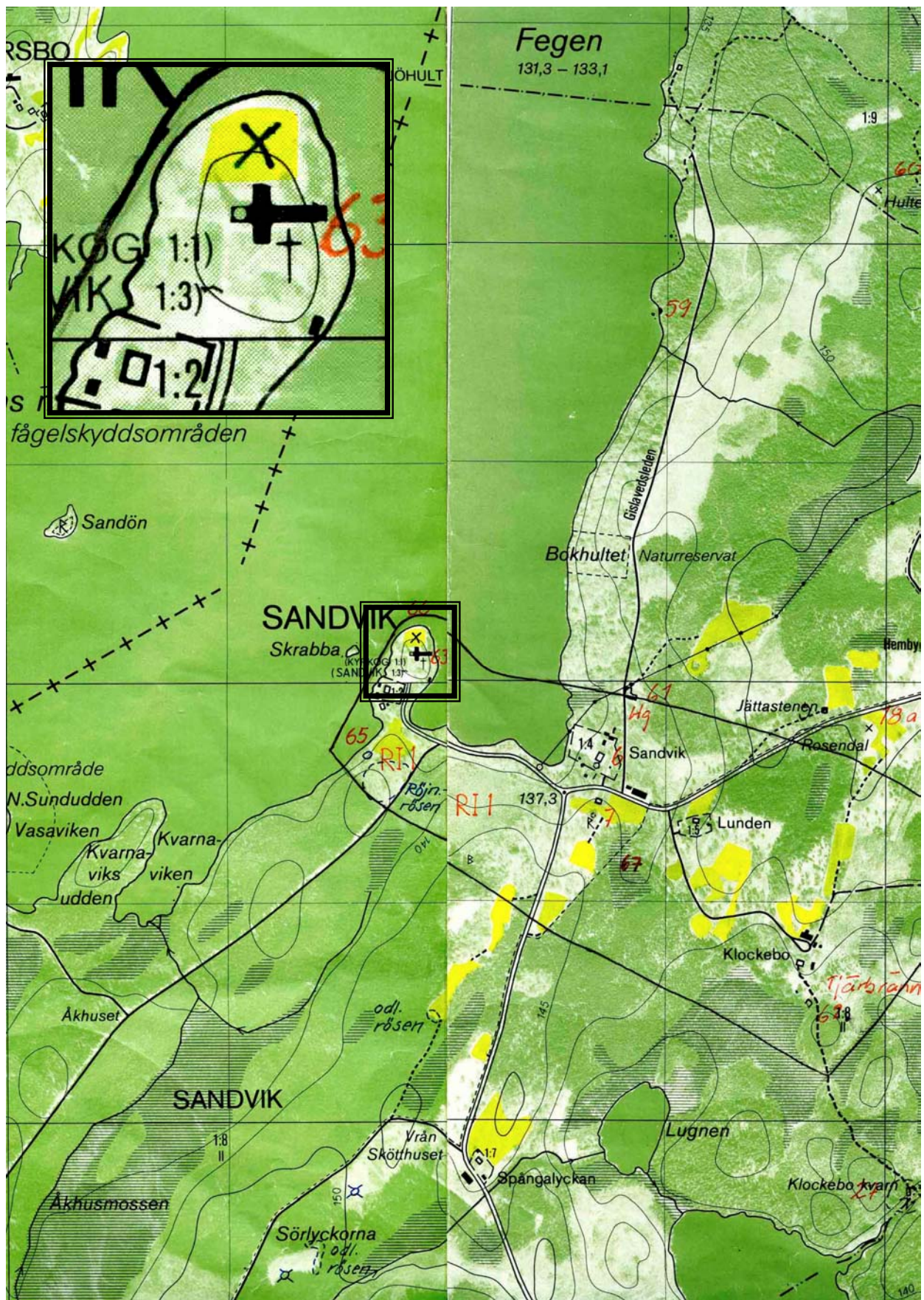
Jönköpings läns museum. Box 2133. 550 02 Jönköping Tel: 036-30 18 00. E-post: info@jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd: Ur allmänt kartmaterial från Lantmäteriet. Medgivande 94.0133

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2006

Innehåll

Ekonomiska kartan	4
Inledning.....	5
Bakgrund och omfattning	5
Karakteriseringens syfte	5
Upplägg och rapport.....	5
Kulturhistorisk bedömning.....	5
Sammanfattande beskrivning	6
Beskrivning och historik.....	7
Kyrkomiljön	7
Kyrkobyggnaden	7
Historik.....	8
Kulturhistorisk karakterisering och bedömning	10
Sammanfattning.....	11
Händelsehistorik	12
Referenser	14
Tryckta källor	14
Arkiv.....	14
Tekniska och administrativa uppgifter	14

Utdrag ur ekonomiska kartans blad Sandvik 5C 8h, 1992 (vänstra delen) och Mjöhult 5C 8i, 1990 (högra delen).

Inledning

Bakgrund och omfattning

På uppdrag av bsv arkitekter och ingenjörer ab, Värnamo, har Jönköpings läns museum utfört en kulturhistorisk inventering och karakterisering av Sandviks kyrka. Arbetet har utförts i samband med upprättande av vård- och underhållsplan för kyrkobyggnaden och ska ingå som en del av detta. I Sandviks församling har vård- och underhållsplanen upprättats av civilingenjör Karin Arvidsson. Arbetet bekostades delvis av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och påbörjades och avslutades under 2005. Rapporten omfattar en genomgång av kyrkobyggnadens historik, beskrivning av exteriör och interiör och en beskrivning av dess kulturhistoriska värde. Antikvarie Mattias Sörensen vid Jönköpings läns museum har varit rapportansvarig.

Karakteriseringens syfte

Syftet med karakteriseringen är att öka kunskapen om det kulturhistoriska arv som kyrkobyggnaden bär på. Mer konkret ska arbetet ligga till grund för de vård- och underhållsplaner som ska tas fram av varje församling och som är en förutsättning för att efter 2006 kunna söka kyrkoantikvarisk ersättning från stiftet. Rapporten ska också kunna ingå i länsstyrelsens och läns museets underlagsmaterial vid beslut i ärenden som berör kyrkobyggnaderna.

Uppläggning och rapport

Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering och en arkivsökningsdel. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit länsstyrelsens arkiv över ärenden, med kopior från ATA:s arkiv i Stockholm. Jönköpings läns museum har också ett arkiv över handlingar och pressklipp mm. Befintlig hembygdslitteratur har använts i förekommande fall. Arkivuppgifterna utgör således en sammanfattning av genomgångna arkiv och omfattar inte en komplett beskrivning av händelser i kyrkans byggnadshistoria.

Rapporten är upplagd med en inledande kort sammanfattning, en beskrivning av kyrkomiljön och historiken i löpande text samt en beskrivning av kyrkans nuvarande utseende. Därefter följer den kulturhistoriska värderingen och bedömningen, och sist en händelsehistorik med händelser listade i kronologisk följd.

Kulturhistorisk bedömning

Den kulturhistoriska bedömningen har gjorts av Jönköpings läns museum i samarbete med länsstyrelsen i Jönköpings län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till dels varje enskild kyrkas egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkor i stiftet och landet. Den kulturhistoriska värderingen och bedömningen nämner i de flesta fall inte enskilda byggnadsdetaljer utan beskriver värden och karaktärsdrag i stort.

Inför varje planerad förändring eller större underhållsåtgärd skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Utifrån det kulturhistoriska värdet tas beslut om vilka åtgärder som får företas samt vilka som är berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Denna rapport ska finnas tillgänglig på Växjö stift, länsstyrelsen i Jönköpings län, Jönköpings läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

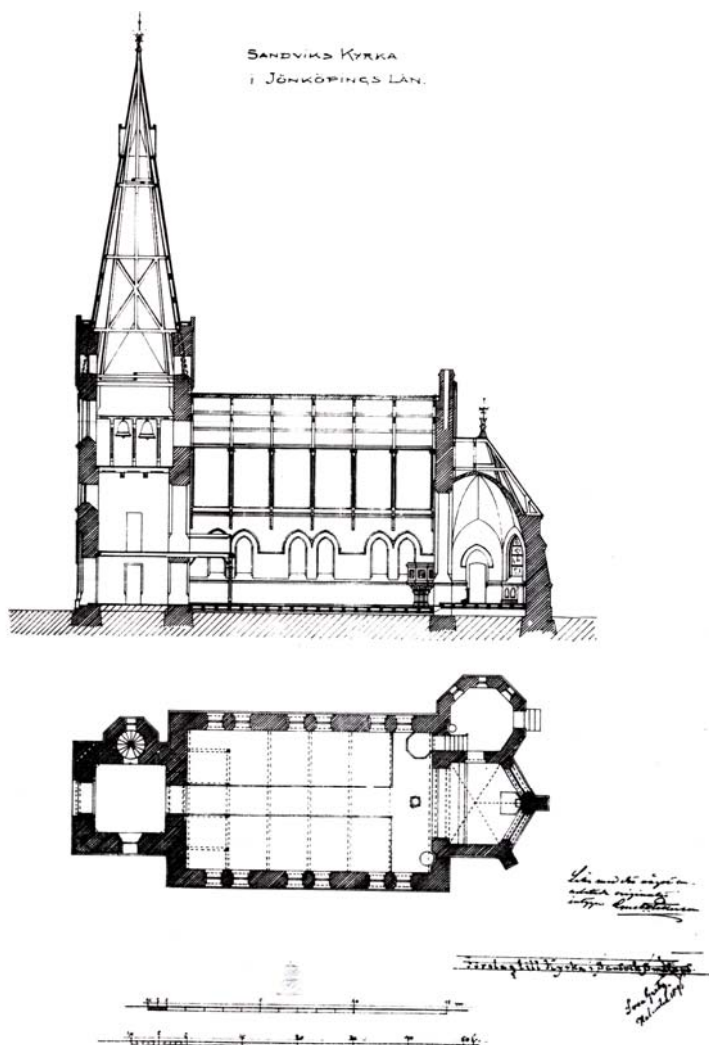
Sammanfattande beskrivning

Fastighetsbeteckning: Gislaved Sandvik 1:2

Gislaveds kommun, Sandvik församling, Sandviks socken, Burseryds kyrkliga samfällighet, Växjö stift, Jönköpings län.

Sandviks kyrka är uppförd 1898 efter ritningar av arkitekt Sven Gratz i en ren nygotisk stildräkt. Kyrkan är en salskyrka med ett högrest spetsigt västtorn och en månghörning kordel i öst samt vidbyggd sakristia i norr. Exteriört präglas kyrkan av material som granit, skiffer och koppar. Fasaderna är murade med råhuggna granitkvadrar där hörn och kanter slåthuggits. Interiören karaktäriseras av ett ljust kyrkorum med ljust ekådrade snickerier och kulörta inslag. Det mest dominerande inslaget i interiören är korfönstrens glasmålningar. I kyrkan finns få inslag från äldre tider, ett exempel är den äldre kyrkans altaruppsats finns bevarad och är sedan 1950-talet uppsatt i långhuset.

Kyrkobyggnaden är mycket välhållen och ett exempel på en konsekvent genomförd nygotisk utformning, de tillägg som gjorts är bland annat att ett äldre altarskåp monterats vid långhusets ena vägg samt har en träskulptur satts upp i kyrkorummet. Trots att tilläggen är främmande den ursprungliga utformningen stör de inte helhetsmiljön.

Förslagsritning som upprättades inför uppförandet av den nya kyrkan.

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön

Sandviks socken är beläget vid sjön Fegens östra strand. På en udde i sjön är kyrkan uppförd och har ett utmärkande läge. I kyrkans närhet ligger sockenstugan som tidigare fungerade som skola, kommunalhus och lärarbostad. Udden bildar en vik inne i vilken Sandviks säteri är lokaliserat. Socknen har en liten befolkning och landskapet består främst av skogsmark och jordbruksmark som är koncentrerad längs vägarna.

Ett flygfoto från slutet av 1940-talet visar hur Sandviks kyrka tronar ute på udden. Den gamla skolan som syns på bilden fungerar numera som församlingshem. Foto AB Flygtrafik, 1947.

Kyrkobyggnaden

Sandviks kristna historia är mycket lång och den nuvarande kyrkan som uppfördes i slutet av 1800-talet har föregåtts av flera tidigare kyrkobyggnader. Den nu stående kyrkan ersatte en träkyrka som i januari 1896 brandhärjades. Trots att församlingen redan då var tämligen liten och att det höjdes röster om en sammanslagning av Sandvik med Burseryds och Södra Hestras församlingar beslutades att en ny kyrka skulle uppföras. Den nya kyrkan är i sin helhet hållen i gotisk stil, den är uppförd i granit och utgörs av en salskyrka med torn i väster och ett månghörnigt kor i öster. En nordlig sakristia är tillbyggd koret. Tornet, koret och sakristian är täckta med koppar och övriga tak har en takbeklädnad av mönsterlagda skifferplattor.

Även interiören är hållen i en konsekvent gotisk stildräkt. Murytorna är hållna i vit färg medan snickerierna har ekådring och en brun färgskala med kulörta inslag. I koret finns två glasmålningar som utgör blickfång i ett annat sparsamt smyckat kor, altarprydnaden utgörs av ett enkelt träkors. Orgelfasaden och kyrkans dopfont har en karaktäristisk gotisk utformning. Det finns få äldre detaljer bevarade i kyrkan men altartavlan från den gamla kyrkan är ett sådant exempel

Sandviks kyrka mot sydväst.
Foto Jonas Haas, 2005.

och sitter nu vid långhusets norra vägg.

Historik

Det finns få källor som berättar om Sandviks tidiga kristna historia. Det gissas att det tidigt fanns en kyrka på platsen men första gången som namnet Sandvik omnämns är i ett testamente 1268 där en Johan i Häsleby lämnar sitt lantställe i Landa till förbättring av kyrkoherden i Sandviks levnadsvillkor. Några källor talar om att en kyrka skall ha bränts ner vid orostiderna med danskarna 1644. Denna kyrka beskrivs i Samuel Rogbergs smålandsbeskrivning som en träkyrka med måtten 19,5 aln lång och 11 aln bred och uppges blivit uppförd i början av 1600-talet. Det finns dock inga närmare beskrivningar av kyrkans utseende. Den kyrka efterkommande kyrkan var omkring 11,5 meter lång och 6,5 meter bred. Kyrkan hade en sakristia mot norr i anslutning till ett smalt kor och på södra långhussidan var ett vapenhus uppfört. Både väggar och tak var spånklädda och från början enbart tjärstrukna, kyrkklockorna hängde i en fristående klockstapel. Flera om- och tillbyggnader gjordes under åren innan kyrkan den 6 januari 1896 totalförstördes i en brand.

Efter branden gjordes förfrågningar om Sandviks församling skulle uppgå i någon av de angränsande församlingarna vilket avvisades i Sandvik. Istället beslutades redan en vecka efter den ödesdigra branden att en ny kyrka skulle byggas. Uppdraget att rita den nya kyrkan gick till stadsarkitekten i Halmstad Sven Gratz. Ritningarna skickades in till överintendentensämbetet i Stockholm för godkännande vilket skedde den 29 januari 1897. Kyrkan kom att uppföras i en nygotisk stil vilken var det stilideal som tagit vid efter de nyklassicistiska strömningarna. Den nya kyrkan byggdes av byggmästaren Johannes Larsson från Sandhult och invigdes den 24 september 1899 kyrkan av biskopen i Växjö.

Några år efter invigningen inköptes kyrkans orgel vilken byggdes i en gotisk stil av orgelbyggaren Gustav Pettersson. Annars dröjer det fram till mitten av 1900-talet innan några omfattande arbeten behöver genomföras. 1949 upplevdes det invändiga måleriet vara i så dåligt skick att en ommålning planerades. Inledningsvis uppdrogs arkitekten Paul Boberg att upprätta restaureringshandlingar men efter dennes död kom arbetet att tas över av arkitekt Bent Jörgen Jörgensen i Växjö. Restaureringen omfattade både invändiga och utvändiga åtgärder där taket lades om med koppar, ursprungligen var de plåtbeklädda ytorna täckta med zinkplåt i ett fjällmönster. Fönstren gjordes vid och vid långhusets norra vägg murades två av fönstren igen på insidan, övriga snickerier rengjordes och justerades.

På kyrkans insida ersattes värmekaminerna med elektrisk uppvärmning och i samband med detta plockades golven i långhuset och koret upp och isolerades, det gamla golvet återmonterades sedan. I vapenhuset ersattes lades ett klinkergolv. Läktaren som hade en del rötskador lagades upp och mellan vapenhuset och långhuset tillkom ett vindfång med pendeldörrar mot både långhus och vapenhuset. I

En bild av den gamla offerkyrkan taget innan branden 1896. Foto Kindblom, okänt datum. (ATA)

Detalj av den orgel som byggdes av Gustav Pettersson strax efter det att kyrkan färdigställdes.

höjd med de igenmurade fönstren plockades bänkarna bort och en altaruppsats monterades på väggen, altaruppsatsen var en av de delar som räddades ur den gamla kyrkan. Ytterligare några bänkar plockades bort under läktaren och i dess ställe placerades två skåp. Hela kyrkan genomgick en invändig ommålning där den kvaderindelning som fanns innan skrapades ned och avfärgades i en ljus, enhetlig färg. Snickerierna i kyrkan målades med oljefärg, taket erhöi en turkosblå kulör och bänkar, pelare m.m. målades mörkbruna. Även sakristian och vapenhuset målades i samma färgschema.

Efter restaureringen 1950 dröjde det fram till 1985 innan nästa restaurering genomfördes. Denna omfattade främst målningsarbeten. En mindre färgundersökning utfördes av läns museet i Jönköping och färgsättning utfördes efter de resultat som denna visade. Taket och snickerierna fick en ljus ekådring med accenter i rött, grönt och blått, murytorna avfärgades i vitt. Den gamla altaruppsatsen och predikstolen genomgick konservatorsarbeten och de gamla färgskikten plockades fram. Målsättningen med denna restaurering var att återställa kyrkan till sitt ursprungliga utseende. Vid 2005 står kyrkan åter inför en restaurering där bland annat korets glasmålningar är i behov av genomgripande arbeten.

Bilden visar den gamla altaruppsatsen som placerades vid långhusets ena vägg. Altaruppsatsen tillverkades 1744 av bildhuggaren Sven Segervall.

Kulturhistorisk karakterisering och bedömning

Sandviks kyrka har haft flera föregångare. När den gamla offerkyrkan brann ner höjdes röster att Sandviks församling borde införlivas i närliggande och större församlingar. Att kyrkan byggdes var ett resultat av den lilla församlingens starka identitet och ovilja att uppgå i angränsande församlingar, den nuvarande kyrkan uppfördes 1898-99 efter ritningar av arkitekt Sven Gratz.

Kyrkan har sedan uppförandet inte genomgått några stora förändringar och utgör idag ett mycket konsekvent genomfört exempel på den nygotik som efterträdde den nyklassicistiska kyrkobyggnadsepoken. Det finns få äldre inventarier bevarade i kyrkan, ett exempel är den altaruppsats som finns uppsatt på långhusets norra vägg vilken räddades undan branden. Vidare är den basunängel en rekonstruktion av en skulptur som fanns i den nedbrunna kyrkan.

Det dominerande inslaget i kyrkorummet är koret glasmålningar som utgör det egentliga blickfånget. Den altarprydnad som utfördes gjordes medvetet enkel för att inte konkurrera med glasmålningarna. Interiören är i sin strikt genomförda nygotik präglad av dekorativt utformade arkitektoniska element som lyfts fram av en kontrastverkande färgsättning. De öppna bänkarna och synliga takstolar är viktigt delar av den invändiga upplevelsen.

Exteriört karaktäriseras kyrkan av den rustika granitstommen som med sin råhuggna ytor och slåthuggna kanter ger ett massivt intryck. Kyrkan har genomgått få förändringar där den enda större exteriöra förändringen som skett är att de ursprungligen zinkavtäckta ytorna ersatts med kopparplåt.

Sammantaget är Sandviks kyrka en mycket sammanhållen i sin gotiska stildräkt, de få förändringar som skett har i stort i underordnat sig det ursprungliga uttrycket. Inventarier tagna ur bruk och förvarade på sekundär plats är viktiga dokument över kyrkans användning i äldre tid.

Sammanfattning

- Kyrkan karaktäriseras av sin konsekvent genomförda gotiska utformning. Exteriören präglas av "äkta" material som granit, skiffer och koppar.
- Invändigt präglas kyrkorummet av vita väggar med ljukt ekådrade snickerier. Koret domineras av de två glasmålningar som finns i de två korfönstren.
- Glasmålningarna tillsammans med de öppna bänkarna och takstolarna är bärande element för det nygotiska uttrycket inne i kyrkan.
- Även om det finns få äldre detaljer bevarade så utgör de delarna ett vittnesmål om Sandviks kristna kontinuitet. De senare tilläggen har underordnats den befintliga uppbyggnaden.

Snickerierna har ett träimiterande måleri med kulörta accenter. Materialen som använts i kyrkan är främst natursten som granit, kalksten m.m. Glasmålningarna är kyrkans mest dominerande dekorativa inslag. Foto av glasmålningen av Jonas Haas, 2005

Händelsehistorik

- 1898-99 Nybyggnad.
Detta år uppfördes Sandviks kyrka efter ritningar av arkitekt Sven Gratz, stadsarkitekt i Halmstad. Den nuvarande kyrkobyggnaden ersatte en tidigare träkyrka som brann ner den 6 januari 1896. Den gamla kyrkan var belägen på ungefär samma plats som den nuvarande. (ATA)
- 1899 Specifika inventarier – dopfont.
Kyrkans dopfont tillverkades av J. Wienbergs stenhuggeri på Öland. Dopfonten utfördes, likt kyrkan, i gotisk stil. (ATA)
- 1901 Fast inredning – orgel.
Orgeln tillkom detta år, orgelfasaden har en gotisk stildräkt och utfördes av Gustav Petersson. (JLM)
- 1901 Vård/underhåll.
Korfönstrens glasmålningar repareras efter att ha skadats i en storm. (JLM)
- 1934 Ändring – ombyggnad.
Ett förslag om installation av värmeledning upprättades. Huruvida detta genomfördes är okänt. (JLM)
- 1942 Konservatorsarbeten.
Konserveringsarbeten utförs av målningar... (JLM)
- 1949-50 Ändring – restaurering.
Kyrkan genomgick en exteriör och en interiör restaurering efter program av arkitekt Bent Jörgen Jörgensen i Växjö som tog över arbetet efter arkitekt Paul Bobergs död, Boberg hade upprättat ett tidigt förslag för restaureringen. Restaureringen omfattade dessa åtgärder:
Exteriört:
- Yttertakets på tornet lagades och belades med koppar, ursprungligen var tornet belagt med zinkplåt mönsterlagt i fjällform.
- Fönstren gjordes nya, kopplade fönster
- Två fönster mot norr murades igen på insidan.
- De utvändiga snickerierna rengjordes, oljades och lackerades.
- Ytterdörren till vapenhuset rengjordes och justerades. Vid sakristian kompletterades ytterdörren med ytterligare ett dörrblad i samma karm för att förbättra värmeisoleringen.
Interiört:
- De kaminer som fungerade som kyrkans uppvärmning ersattes med elektrisk uppvärmning. I samband med detta tas golvet upp i långhuset och koret och isoleras med blindbotten och trossfyllning. Det gamla golvet återmonterades sedan. Även golvet i sakristian genomgår samma behandling.
- Utöver elektrisk uppvärmning installerades elektrisk belysning i kyrkan.
- Golvet i vapenhuset belades med röda klinker. Ett nytt innertak utfördes också.
- Läktargolvet hade rötskador vilket medfört en sättning av läktaren, för att hindra ytterligare skador var järnbalkar monterade. Vid restaureringen ersattes de rötskadade golvbjälkarna och järnbalkarna bortplockades.
- Mellan vapenhuset och kyrkorummet tillkom ett vindfång med nya pendeldörrar mot kyrkorummet.
- Bänkinredningen försågs med hatthållare. Bänkarna under läktaren samt ytterligare två mot den norra väggen plockades bort. Under läktaren uppställdes två skåp på vardera sida om ingångsdörrarna. Det ena skåpet var till förvaring av mässkrudar och det andra var för mätarcentralen till den nya elektriska uppvärmningen.

-
- Vid den norra väggen, där fönstren igenmurades, sattes en altarprydnad upp. Altarprydnaden härrörde från den gamla kyrkan.
 - Kyrkan genomgick en total ommålning. Innan restaureringen var murväggarna målade med limfärg i en grå/grön/brun färgton samt fanns en kvaderindelning i brunt. Det fanns även dekormåleri i form av blad och diverse mönster runt koromfattning, fönster m.m. Väggarna rengjordes, skrapades och borstades tills all gammal avfärgning var borta. Väggarna putsades och sedan limfärgades de med en ljus enhetlig färgton, kvaderindelning återskapades inte.
 - Träytorna målades med oljefärg, taket erhöll en turkosblå kulör och bänkar, pelare m.m. målades i en mörkbrun kulör. Sakristian, vapenhuset och övriga utrymmen målades i överensstämmande med kyrkorummet.
 - Altarringen byggdes om så att det gick att nå direkt från sakristian till koret. (ATA)
- 1950 Konservatorsarbeten.
Altarprydnaden från den gamla kyrkan konserverades av konservator Erik Sköld. (ATA)
- 1956 Ändring – restaurering.
Ett förslag för en exteriör restaurering upprättades av arkitekt Rolf Bergh. Om restaureringen utförs är okänt. (JLM)
- 1957 Arkitekturbunden utsmyckning – skulptur, interiör.
En basunängel tillverkas efter ritningar av skulptören Eric Nilsson i Harplinge. Det fanns tidigare en basunängel i den gamla träkyrkan men denna förstördes när kyrkan brann. Den ängeln var tillverkad av samma bildhuggare Segervall som utförde altaruppsatsen och den nya basunängel var en kopia av andra verk som Segervall utfört. (ATA)
- 1957 Fast inredning – predikstol – ljudtak.
Ett nytt ljudtak till predikstolen utförs efter förslag av bildhuggaren Ingvar Fröberg i Smålandsstenar. Ljudtaket utfördes av ek med stomme av furu som sedan betsades lika som predikstolen. (ATA)
- 1985 Ändring – restaurering.
Kyrkan genomgick detta år en invändig ommålning. Inför arbetena gjordes en färgundersökning av konservator Ola Westerudd på Jönköpings läns museum.
- Predikstolen och altarringen bättringsmålades och förgylldes efter de äldre spår som hittades under färgundersökningen.
- Väggarna avfärgades vita och snickerier som orgelfasad, läktarfasad, bänkar och tak ekådrades.
- Konservatorsarbeten gjordes på den gamla altaruppsatsen och predikstolen. (ATA/JLM)
- 1990 Fast inredning – orgel.
Orgelverket renoverades av Västbo Orgelbyggeri. Ett piano köptes in och ställdes i kyrkans främre del. (JLM)
- 2005 Ändring – restaurering.
En restaurering av kyrkan planeras. (JLM)

Referenser

Tryckta källor

Burseryds och Sandviks hembygdsförening, *Sandviks - en socken i Småland*, Smålandsstenar 1987

Andersson, Carl Magnus, *Sandviks gamla och nya kyrka*, Halmstad 1993

Jönköpings läns museum, *Kulturhistorisk utredning och bevarandeförslag för Gislaveds kommun*, Jönköping 1981

Arkiv

Jönköpings läns museums arkiv (JLM)

Antikvariskt Topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet (ATA)

Tekniska och administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr:..... B55/05

Beställare:..... bsv arkitekter och ingenjörer ab

Fastighetsägare:..... Burseryds kyrkliga samfällighet, Svenska kyrkan

Rapportansvarig:..... Jönköpings läns museum genom Mattias Sörensen

Foto:..... Mattias Sörensen

Län:..... Jönköpings län

Kommun:..... Gislaveds kommun

Socken:..... Sandviks socken

Fastighetsbeteckning:..... Sandviks kyrka

Belägenhet:..... Ekonomiska kartans blad Sandvik 5C 8h / Mjöhult 5C 8i

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv